

menische studien) կոչուած ընդարձակ աշխատասիրութեան առաջին մասն. իսկ երկրորդը Էլեթթինկի Գիտութեանց արքունի ակադէմիային յիշատակագրութեանց հետ՝ նոյն տարւոյն 5 մայիս և 7 յուլիս ամսագրերից մէջ. և որ յետոյ առանձինն ալ հրատարակուեցաւ: Գրութեան մէջ հեղինակը 2413 հայ բառից ստուգարանութիւնն ընելով, 1726ը նոյն լեզուին յատուկ կը համարի. կ'ամփոփէ իւր կարծիք և զրութիւն լեզուին տարերայ վրայ. հաւաքում մ'ալ կը ցնէ հայկեան կամ իրեն համար սկզբնատիպ բառից, ինչպէս նաև արշակունեաց (պահլա) և սասանեանց: Այլ և այլ հաստուածներ ալ հրատարակած ունի ի Mittheilungen ուսումնաթերթս 1884, 87 և 91 տարիներու:

Շարայարեղի

ԴՐԱՆՍԻՆՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ՔԱՂՔԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՕՐԷՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

(Տես յ'էջ 335)

« 1748 Դեկտրի, 12ին Էլիզաբետան.

Հասդատեց Պատուելի Քաղաքըն իրեքումն ալ վասն շաղրանուն սէպն, որ օրրիւ ըլայ ¹, ընտօր վերն գրած է այսինքն 1741 և ճուրում պիտայ աւրօղըն 12 մճրի: Բայց բամպակ և զօտան ² և զըպաղըն ու երկաթն կապ չէ, զան ըսլօպօտ էյ. բայց պի կցվի 1749 էն, բրիմայ պի կցվի: Եւ այս ալ զիտացվի եւ կապվի որ մէկնիմէկ Աղաչան կամ Աղաչի մանչը չի անէ շաղրայ 3 կամ 2 աւուրօլ արաչ. ու թէ որ անէյ ալ նայ լման ³ տեղին վրայ անէ. զէ գրտվի որ մարդ գընէ խորդութիւնն մէկնիմէկ շաղրային վրայ և չի աւրէ, թէ որ գըտնուն վաղայհներն նայ այնպիսին պիտայ ճուրում անպատճառ 12 մճրի Պատուելի զընաճին: Եւ ինչու որ չի հնազանդիլ վաղային նայ, պիտայ Ա. Սարրսդին ալ, իրեն ամպըրութեանը զօրայ: Անոր կու գրվի որ հասդատ ըլայ »:

1. Գուցէ կատարուիլ, գործադրուիլ, կը նշանակէ:
2. Kasta հունգարերէն է, մանգաղ, կը նշանակէ:
3. Ճիշդ, յատուկ, սեպհական:

Առեւտրի վրաններուն վրայօր 1731ին ու 1738ին դրուած և 1746ին և 1748ին հաստատուած օրէնքը՝ 1750, Դեկտ. 16ին խոտացուեցաւ. ու ըսուեցաւ որ թէպէտ մինչև հիմայ հրամանէն զուտ ոմանք երկերկու առեւտրայ վրան ունեցած են ու վարչութիւնն աչք զոցած է այս բանիս, սակայն այսուհետև 1741ին հրամանին դէմ ընողն — այսինքն՝ երկու վրանով քաղղը — 24 հունգարական ֆիօրին տուգանք պիտ'որ վճարէ: — Քաղղային վարչութիւնն՝ այս օրէնքին վրայ հսկելը Սարըսդին ու իր Աղաչաներուն յանձնեց. եւ իրենց լիակատար իշխանութիւն տուաւ, թէ ուր որ իմանան, որ մէկն օրէնքին դէմ ընելով՝ երկու վրանի մէջ առուտար կ'ընէ, անմիջապէս բռնել ու տուգանքն իրեն վճարել տան: Օրէնսդրութիւնն ան ալ կ'աւելցընէ, որ եթէ իմացուի, թէ մէկու մը համար վերատեսուչները նշկատմունք ընելով, ըրածին աչք զոցած են, այն ատեն նոյն ինքն Սարըստան, կամ Աղաչան, կամ ծառան պիտ'որ զանեն իրենց արժանաւոր պատիժը:

Աս օրինադրութեան մէջ ան ալ կայ. որ եթէ Սարըստան եւ կամ իր ծառան որ և է քաղղացուցը հրամայեր, որ տեղէն ելլէ ու օգնէ զվրանը վար առնելու ու քաղղացին չհնազանդի, այն ատեն ասիկայ երեք հունգարական ֆիօրին տուգանք վճարէ:

Ահա օրէնսդրութիւնն ըստ արձանագրութեան:

« 1750 Դեկտեմբրի 16. էլիզաբէթան.

Հասցատութիւն էղաւ Պատուէլի զըլնածըն Ա. Պիօրօինը և Պատուէլի Աղաչանունը և Պատուէլի Ա. Սարըսդինը և իրեն հրամանոցը Աղաչանունը, ինչպէս կապաիքը այսինքն շաղրանուն կողմանէ, որ հասցատած էղիլէ 1741. և զօնֆիրմօյադ արած էյ 1746 և 1848 ին, նայ հիմիկալ զօնֆիրմօյադ արինք, որ վօյօր ինչիլաս քալիլէ կապէն և հրամանէն զուտ այսինքն շաղրայօլ, նայ ինչիլան ի այսօր պօշարաւ, ինչիլանի հօս զամէնքը: Բայց 2 հիմպիկուցէն ինտան վօյօր քալէ վերոյդրեալ 1741ին կապէն զուտ ընտօր օր կու գրէ ի հօն և հասկատիլ է Պ. զըլնածը և քաղղան թէ Աղաչայ և թէ օգիկայ քաղղըցի և կօիւէ ըզհամանը նայ, պիտայ ճուրում 24 մանրի. և այս ճուրումը պիլայ, կէսն Պատուէլի զըլնածինն և կէսն Ա. Սարըսդինը Սընտիկն այսինքն քաղղին: Եւ այս կապը և հրամանը տլած է Պատուէլի Ա. Սարըսդին և իրեն հրամանոց աղաչանուն հէտն, որ ըզվօլ իմանային որ այս կապէս զուտ քալիլէ նայ, զարաս ինմէտիապէ՜ 1 արնու զճուրումն և օշ մարդու եալ օլէկիադ² չի անէ. զէ իմացուի Պատուէլի զըլնածին զիմաց, օր

1. Առաջինը լեհերէն իսկ երկրորդը լատիներէն է. կը նշանակեն՝ անմիջապէս, շուտով:

2. Չեմ գիտեր թէ ինչ կը նշանակէ, իմաստը գտցէ ան է, որ մարդու մըն ալ աչք չդոցէ, կամ չըլլայ թէ չտեսնելու զարնէ կամ ներէ:

մարդու մօտէ բզմուրումը չխարիչ և ակրնճօլ անցուցիլէ ու սուսկէցիլէ, նայ պիտայ զճուրումն Ա. Սարըզդան կամ այնպիսի աղաչան և վաղարը, օր զոս չիտայ նայ: Եւ զաս ալ, օր թէ օր հրամայէր Ա. Սարըզդան կամ վատահնները քաղաքացոց հիում, օր էլին վեր, օր ասլըրին շաղրայ կամ ճուրում արնուն և չի հրնազանդօղն պիտայ ճուրում 3 մածրի:

Գիտենք, որ մահատուրթիւնն ու մահաճառութիւնը ի սկզբանէ հետէ չընորհուած էր Պաշտպալովի, միայն թէ այն պայմանաւ, որ անասնոց լեզուն զգեսակը պիտի մտնէր: Յորչափ ժամանակ որ քաղաքն այս արուեստին զործածութեան իրաւունքը տէրութենէն վարձու կը բռնէր, իր հաշուին կը բանեցընէր զայն, և այս բաւական ժամանակ: Բայց երբ նոյնը տէրութենէն փրկանաւորեց, տեսնելով որ ասոր հոգատարութիւնը շատ զօռաբուութիւններ կը պատճառէ, մասնաւորաց վարձու տուաւ, և ասով գլխապաւուրթենէ մ'ազատեցաւ:

Մահատուրթեան ու մահաճառութեան նկատմամբ արդէն 1745 ին կը դաննէր ինչ մը օրէնքներ ու կարգապարտութիւններ քաղքին արձանագրութեանցը մէջ: — Յիշեալ տարին, քաղաքային վարչութիւնը մահատուրթեան իրաւունք չորս հոգւոյ կու տայ վարձու — մէկ—տարուան մը — քառասուն ֆիօրինով: Եւ զաս անո՛ր համար՝ վասն զի թէպէտ աւելի տուող ալ կար, բայց նկատելով զան, թէ ասոնք նախընթաց տարիները շատ կորուստ բրած են մըսահատութեան մէջ, այս բանն ի նկատի առաւ:

Սակայն զիտնալու ենք, որ միայն դուար ու մեծագոյն անասուններ կըտրելու իրաւունքը ծախած էր իրենց քաղաքն. ինչու որ փոքրադոյն անասուններ կտրել ու անոնց միւր ծախել ամէն քաղաքացւոց — բնականապէս ուրոշեալ օրինաց սահմանին մէջ — հրաման կար: Այսպէս օրինակի աղապաւ. — 1. այծու միս ամէն քաղաքացի կրնար ծախել՝ մեծ չափով, ամէն օր, իսկ պզտիկ չափով կամ կտորով՝ միայն շաբաթ օրերէ: Ա՛ն, որ շաբթուան միւր շոցին մէջ, պզտիկ չափով ծախէր, պատիժ պիտ'որ վճարէր 50 ստակ: Աս ստակին կէսը խորհրդանոցին ու կէսը՝ մահաճառներունն էր: 2. Գառնուկի միս հրաման կար ծախելու ամէն քաղաքացւոց, ամէն օր, թէ՛ պզտիկ ու թէ՛ մեծ չափով, միայն թէ ամէն մէկ զառնի համար մէկ ստակ վճարուելու էր: 3. Ոչխարի ու խոյի միս ամենեւին ծախելու հրաման չըկար, ինչպէս քաղաքացւոց, ևս առաւել օտարի:

Մահատաներուն համար յաջորդ օրէնքները կային. 1. Ամէն մահաճառ լաւ ու թարմ միս պէտք էր որ ծախու հանէր: Ա՛ն որ ասոր մէջ զանցառութիւն ընէր, կտրած դուարին կաշին իրմէն կ'առնուէր, իբրեւ տուգանք: 2. Մահատը՝ առառուանց ծախուելու անասունը՝ իրիկուան պէտք էր մերթել. և իրիկուն ծախուելի միւր՝ առառու պէտք էր քերթել. եթէ՛ նոր մերթած անասնոյ, կամ տաք միս ծախէր, մէկ հուշագրական ֆիօրին պատիժ կը վճարէր: 3. Շաբաթ օրերն — որ տօնաւաճառի օր էր — մէկ ֆունտ միւր, կէս ստրկով ածան պէտք էին ծախել մահաճառք: — Ասոնց համար

կը սահմանուի դարձեալ. 4. որ ծախելու համար միշտ բաւական, մանաւանդ թէ աւելի միս ունենան պատրաստ: Ասկէ զատ օրէնք կը տրուի մահաւանդներուն 5. որ չըլլայ թէ թողուն գնչուներն — որոնք ընդհանրապէս, պիղծ համարուած էին — որ բերեն միսը խանութը. և ոչ ալ անասնոյն մորթուելու տառն, մահատին օգնեն — ինչպէս որ մինչև հիմակ եղած էր, կ'ըսէ օրէնքը — որովհետեւ եթէ որ և է մահատին քող գնչու մը տեսնուի, մասվաճառը մէկ հունգարական ֆիօրին տուկանք պիտի վճարէ:

Հաստատեց վարչութիւնը, նաև խոզի միս ծախելու կերպը: Որովհետեւ որ և է քաղաքացւոյ ամէն ատեն հրաման կար խոզի միս ծախելու, անոր համար օտարը, ո՛չ տօնավաճառի և ո՛չ ուրիշ օր կրնային պզտիկ չափով ծախել, հապա միայն մեծ չափով, այսինքն ամբողջ խողը կամ խոզին ամբողջ գիրուցը (lardo):

Տեսնենք ասոնց նկատմամբ եղած որոշմունքներն ըստ տարեգրին:

« 1745 ուլիսի 13 ին էլիզաբէզան:

Եղաւ հասպատութիւնն վասն խասափշոցըն եւ խանութին սէպն.

1-ում. Ֆրկըտուիդ¹ արաւ չորս խասափշին 40 մանարի հախ. խանութին սէպն, մինչև տարին: Եւ անունը խասափշոցը կու գտլի. Ա. Խաչիկըն Քեւեանց, Դանէլէն, և Գրիգորն Հանգոյին. և Լուբուլէն Սհակի. և իրենք իրենց կամօքն կու կապլին. և ամէր քաղաքն նայեց վասն թէ ըզանցած տարըսղը, նուն զէնը օր արիլին նայ, անոր սէպլն թօղաւ 40 մանարով, կար քաղքըցի, օր աւելօք ալ հախ կու տար:

2-ում. Ամէն մէկ քաղքըցուն պիլայ ըսլօպտ ածու միս ծախելու գօշօլ², ամէն օր, և շաբաղ օրն չարեկօլ³: Տարը թէ օր զըտօլէր մարդ օր շարդեն մէջ կըտրէր կամ ծախէր չարեկօլ, նայ պիտայ ճուրում 50 պան: Եւ զայս ճուրումն պիլայ զըլնանին և կէսն խասափշոցըն:

3-ում. Գարի միս ըսլօպտ էյ ծախելու հի որ մէկ քաղքըցուն, թէ շաբդենը մէջ և թէ շաբաղ օրն, թէ չարեկօլ և թէ ընտրեկ. տարը պիտայ 1 պան, մէկ գարին սէպն. և պանը պիլայ քաղքինը:

4-ում. Օյսըրի և կամ պէրպիլի⁴ միս ըսլօպտ չի պիլայ ծախելու քաղքըն այսինքն. ոչ մէկ քաղքըցու, ան ալ ինգապ⁵ օտրին:

5-ում. Խասափշին, հի օր մէկն ունենայ աղէկ միս անէլու և չի անօղն պիտայ ճուրում զկաշին զան տալիինը:

6-ում. Որ խասափշին օր միս ուզենայ ծախելու նայ, որ միսն օր ծախէր

1. Fogadni. հունգարերէն է, կը նշանակէ՝ վարձել, վարձու բռնել:

2. Կարծեմ, անասնոյն կէսը կը նշանակէ:

3. Անասնոյն մէկ շորորդական մասն է՝ շորեր:

4. Հունգարերէն verbees բառն է. կը նշանակէ՝ խոյ:

5. Հունգարերէն է, մանաւանդ թէ, ևս առաւել:

արիւտուն նայ, զան միսըն իրիկունը քերթէ. և օր միսըն օր իրիկունը ծախելու ուզենայ նայ, զայն արիւտուն քերթէյ։ Եւ թէ օր հանդըպէր օղկայ ցեղ նայ, տայ ի ճուրում 1 մերի. այսինքն օր տաքդաք ծախէր զմիսն։

7-րդ. Շաքադ օրն ունենան $\frac{1}{2}$ պանօլ ալ ածան ծախելու ֆունդ միսէն։ Եւ միս ունենան տեսգուլ 1. բայց 4 խասափայն Գ. տաւար ունենայ քերթելու. և թէ պէտք ըլլայ նայ, աւելօքն ալ անէյ. նայ որն որ շաքդինը մէջ կու մըտնու և մինչև իրիկուն ամէնը $\frac{1}{2}$ պանօլ պի ծախի ալ ածան ֆունդ միսըն։

8-րդ. Ան ալ հասդատեց Պատուելի զըլնաճըն, որ ծինկան չի գտլի, օր միս բերէ խանութըն. և ոչ քերթելուն ժամանակըն ընկերէ խասափայցըն քերթելու, ինչպէս ինչպիս եղիլէ. զէ հի որ խասափայն մօտ օր տեսնըւլէր նայ ճուրում 1 մերի պիլայ անպատճար։

Սին Տատումին հասդատեց Պատուելի Գըլնաճըն վասն խօզըմըսին ծախէլուն սէպըն, այսինքն՝ օտար մարդիգոց կամ քաղքըցոց ֆունդօլ ըսօպօտ չի պիլայ ծախելու օչ պազրի աւուր և օչ օղկայ աւուր. միայն ընկրէկ. տարը մեր քաղքըցոցըն ըսօպօտ պիլայ ֆունդօլ ծախելու։ —

Ամենէն շատ գործ ունեցած է քաղաքային վարչութիւնը վարձակալներուն և աւարառուներուն հետ։ Ինչպէս Եւրոպայի ամէն տէրութեանց, աւանկ ալ ի մասնաւորի Հունգարիոյ մէջ աւարառուներուն վիճակը շատ գէշ էր։ Աւատականներն՝ իրենց տէրերուն գրեթէ ստրուկները՝ գերիներն եղած էին։ Իսկ վարձակալները պէտք էին որոշեալ օրեր իրենց կալուածատէրերուն ձրի ծառայութիւն ընել. ու չէ թէ միայն, ինք վարձակալը միայն, այլ նաև կիներն ու զաւկըները. ասոր բնական հետեւութիւնն ան էր, որ թէ մէկն ու թէ մէկալն այնպէս կը նկարէին իրենց տէրերն, իբրև պզտիկ բռնաւոր մը, իբրև դահիճ մը։

Թէպէտ ազգայինը ալ միշտ ցուցուցած են, որ ազատորեար են, սակայն իրենց ստորակարգելոցն ու վարձակալացը հետ երբեք այն խստութեամբ չէին վարուէր, ինչպէս իրենց շրջակայ ազգերը։

1. Բաւական, ըստ բաւականի։

Շարայարելի

Ա. Փիփաս.

